

יהוה לב המועדים

גליון מיוחד הלכות והליכות בענין "הקמת מצבה לנפטר"

טעמים לעשיית המצבה

לכבוד וחשיבות המת שנקבר בו (רשב"א שו"ת סימן שעה הובא בספר ציון לנפש חיה א, א"ר רכד ז).

טעם אחר: שלא ישכח הנפטר מהלב (ריב"ש סימן תכא).

טעם אחר: לטובת המתים, שידעו היכן הקבר ויפקדו את קברו להתפלל עליו, ולטובת החיים שידעו היכן קבור הצדיק ויבואו להתפלל שם בעת צרה (מור יו"ד שסד בפרישה).

טעם אחר: לחיזוק האמונה בתחיית המתים שגם הגוף בקבר לא כלה לגמרי אלא נשאר העצם הקטן, כדי שממנו יעשה הגוף מחדש, כשיקום בתחיית המתים (חסד לאברהם אוולאי מעין ד' נהר נב, מהר"ם שיק יו"ד סימן קעא, ספר ציון לנפש חיה א).

טעם אחר: מצבה לכריתת ברית, וגם כאן כורתיים ברית בין הנפטר ליוצאי חלציו, הם מתחייבים ללכת בדרך ה' ולעשות מעשים טובים ובוזה עושים נחת רוח לנשמת הנפטר והוא מתחייב להתפלל עליהם בשמים (ספר הדרת קודש ציון לנפש חיה).

טעם אחר: המצבה היא הלבוש האמיתי של המת והוא מחיוב כיבוד אב ואם אחרי מותם, ויש להיזהר שלא לקחתה אחר כך מעל הקבר (יפה ללב פלאג' ח"ב סימן תקפא).

טעם אחר: משום טומאת כהנים שידעו להיזהר (ע"פ הגמ' ב"מ פה, ב ר"ל הוי מצין מערתא דרבנן, ופירש"י שלא יכשלו כהנים לעבור עליהם וכו').

הטעם במנהג לעשות מצבה באבן

שכן מצאנו ביעקב אבינו שהעמיד מצבת אבן על גבי קבר רחל אמנו (שו"ת יד הלוי ח"א סימן רנב).

טעם אחר: לרמז בזאת כי היצר הרע נקרא "אבן נגף" וממליצים אנו בזה על הנפטר כי סיבת עוונותיו הם רק מחמת האבן – יצר הרע (ספר שביר לזהות לרבי יחיאל מיכל מנמירוב זצ"ל).

מצבה מעץ: מעיקר הדין אפשר לעשות מצבה גם מעץ ויש מקומות שעושים מצבות מעץ (שו"ת יד הלוי ח"א רנב, וכך הוא במדינת אמשטרדם).

"ביום שימעידיים מצבה מכניסים את הנפטר לגן עדן וקרוביו של הנפטר שבגן עדן אומרים לו "מזל טוב" וכיון שנכנס אין מוצאין אותו" (הדרת קודש חלק המכתבים סימן לד במכתב הגאון משימאני זצ"ל).

המצבה

מנהג ישראל מימות עולם להעמיד מצבה על קבר המת, [והוא הנקרא נפש בלשון חז"ל (עירובין נב, א סנהדרין מה, א)] והוא בכלל מכבדו במוותו.

מקור לעשיית מצבה

מקור בתורה: מיעקב אבינו אחר שקבר את רחל אמנו דכתיב (בראשית לה כ) "ויצב יעקב מצבה על קבורתה היא מצבת קבורת רחל עד היום הזה".

מקור מהמשנה בשקלים (פרק ב משנה ה) "שהמותר מהכסף שגבו לצורך המת בונין לו נפש על קברו" וביאר שם הרע"ב (ד"ה בונים) שהכוונה מצבה על קברו (וכן כתב ספר חסידים סימן תשלח שנפש הכוונה מצבה על קברו).

שמות הבנין

שלושה שמות יש לו, מצבה ציון ונפש.

מצבה דכתיב (בראשית לה כ) "ויצב יעקב מצבה על קבורתה היא מצבת קבורת רחל".

ציון דכתיב (מלכים ב כג יז) "מה הציון הלז וכו' הקבר איש האלוקים" וכתיב (יחזקאל לט טו) "וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון".

נפש מצינו במשנה בשקלים (פרק ב ה) "בונים נפש על קברו", וכן במשנה (אהלות ז א) "נפש אטומה".

הטעם בשם זה: לפי שכל אדם צריך רחמים שיתפללו עליו אחרי מותו להקל מעליו את דינו ולכן נקרא נפש מענין (אסתר ז ג) "נפשי בשאלתי" (ליקוטי חבר בן חיים חלק ז הובא בספר ציון לנפש חיה ג).

הטעם בשלושת השמות כנגד שלש טעמים של מצבה א. לציון מקום המומאה – ציון, ב. לדעת מקום הקבר כדי לבקרו ולהתפלל עליו – מצבה, ג. כבוד לנפש המרחפת שם – נפש.

המנהג הוא לכתוב על המצבה שם הנפטר.

מקור לדבר: מצאנו בגמרא בהוריות (יג, ב) "כתב שעל גבי הקבר" דהיינו שהקורא אותו כשהוא בולט מביאו לידי שכחה.

סמך לדבר: דכתיב (בראשית נ כו) "ויישם בארון" וסמך ליה (שמות א א) "ואלה שמות" מכאן רמז שכותבים שמותיהן של מתים במצבה שעומדת בראש ארונו של אדם (ספר מושב זקנים מבעלי התוס' ריש פרשת שמות על הפסוק ואלה שמות).

רמז נוסף: כתיב (תהילים מז ט) "אשר שם שמות בארץ" אל תקרי שמות אלא שמות והיינו כאשר נקבר בארץ יהיה כתוב שם את שמם (אגדת אליהו הכהן מאזמיר על ירושלמי שקלים פרק ב).

הטעם במתיבת שם: בכדי לדעת מי קבור שם, (שו"ת תשורת שי מהודרא קמא סימן תקפט) ובכדי לדעת היכן להתפלל, (שו"ת משיבת נפש סימן יז), כמו כן יש בזה ענין סגולי שלא ישכח הנפטר שמו בדין (ספר מצודת ציון פרק חמישי).

טעם אחר: שאם ידעו העולם על קברו איזה דבר טוב או הנהגה טובה ממנו, ויאמרו בשמו הרי ששפתותיו דובכות בקבר (שו"ת שערי שמים ח"א סימן לב).

תאריך הפטירה ותאריך הלידה

נוהגים לכתוב את תאריך הפטירה על המצבה (מהרי"ל).

תאריך הלידה

יש הנוהגים: לכתוב אף את תאריך הלידה, דבר זה מצאנו במצבת ר' יהודה בן הרא"ש שנכתב "נולד כיום שישי לעת ערב בט' באב ונפטר בי"ז תמוז שנת קט", וכן במצבת בעל השו"ת תשובה מאהבה נכתב נולד עש"ק כ"ח אב תקי"ד לפ"ק ונפטר ביום ה' ד' דחול המועד פסח תקפ"ו (דברי סופרים ע' תשמ הערה יב).

תאריך לועזי

יש אומרים: שאסור לכתוב על המצבה תאריך של גוים, **והטעם:** משום שהיו בכלל (שמות כג יג) "ושם אלהים אחרים לא תזכירו" (שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סימן קעא, דו"ת דודאי השדה סימן יט). **יש אומרים:** שעובר משום (ויקרא יח ג) "ובחוקתיהם לא תלכו" (הגאון ר' יצחק פלאג' בספר יפה ללב ח"ה סימן קעה).

יש אומרים: שיש להקל, **והטעם:** לפי שאין מכונים ללידת אותו האיש, אלא שכן דרך העולם לכתוב (יב"א ח"ג סימן ט).

יש הנוהגים: לכתבו שם האב כך הביא בגשר החיים (ח"ב פרק כד ס"ב) שכן מצאו במעלות קבורה עתיקין וכן על ארונות מתקופת בית שני שחרות שם האבות בין שהיו הנקברים זכרים ובין שהיו נקבות וכך הוא מנהג בני אשכנז (מהרי"ל סוף הלכות שמחות).

ויש הנוהגים: לכתוב [גם] שם האם (דברי תורה מונקאטש ח"ב אות צ, בית אברהם אות ב שכן מנהג אמשטרדם, גשר החיים פרק כח ס"ג כתב שכן מנהג הספרדים לחקוק בין על הנפטר בין על נפטרת שם האם).

לכתוב שבחים על המצבה

נוהגים לכתוב מעלות ושבחי המת, למען ידעו דורותיו אחריו ללמוד ממעשיו ולילך בדרכיו (שו"ת דברי מלכאל ח"ה סימן רנז).

להרבות בשבחים: אין ראוי לכתוב שבחים גדולים על הנפטר על גבי המצבה, **והטעם:** משום שחוששים שישכחו בדברים שאינם נכונים, וגורם בזה רעה, שיפששו למעלה אם ראוי לשבחים אלו (שו"ת חיים שאל סימן עא אות ג, וחכ"א כלל קנה ס"ו).

סמך לדבר: כתיב (שמות כ כג) "לא תעלו במעלות על מזבחי", דהיינו שלא על ידי מעלות שיאמרו עליו בעולם הזה יעלה על מזבחו יתברך אלא אדרבה (שם) "אשר לא תגלה ערותך עליו" כי גורם בריבוי המעלות להזכיר יותר חסרונו למעלה (רבי שלמה קלוזנר בצואתו).

יש אומרים: שכמו שבחספד מותר להוסיף קצת כמו כן במצבה רק שלא יפליגו ביותר (נשמת ישראל עמוד תרצג).

יש הנוהגים: שלא כתבו כלל שבחים, **והטעם:** דמה בצע בשיר המעלות בהספד ומצבה (פני ברך עמוד שצ בשם מהרש"ק, וכן רע"א ציווה שלא יכתבו על מצבתו אלא פ"נ הר"ר עקיבא איגר).

לכתוב שהיה בעל יסורים

נפטר שסבל יסורים קודם מיתתו, רצוי לכתוב על גבי המצבה שהיה בעל יסורים, **והטעם:** מפני שזה תורם לזכותו של הנפטר (עיין שו"ת חיים שאל סימן עא אות ג, קונטרס חיחואלי חלק בית עולמים פרק טו סימן כט, דרך שיחה בשם הגר"ק שליט"א).

ציון חיבור ספרי

רבים מגדולי הדורות ראו בחיבור ספריהם זכות וביקשו לציין זאת במצבה אף שציוו להשמיט שאר שבחים.

דבר זה מצאנו אצל בעל הנודע ביהודה וזה לשון המצבה "פה נטמן הרב המחבר ספר נודע ביהודה ציון לנפש חיה הוא הרב המפורסם מו"ה יחזקאל בן הרב הגדול וכו'.

שלא להוציא הוצאות מרובות על מצבה

יזהר מלעשות המצבה מאותיות מוזהבות וציורים שלא יעלה לדמים מרובים.

"ישנם אנשים שרוצים לעשות יד ושם לזכר עולם על נשמת אבותיהם ולכן מבזבזים ממון רב לצורך הקמת מצבה נאה ומקושטת וחושבים שעושים בזה נחת רוח לנשמת הנפטר, ויש ללמדם שאין בזה שום תועלת לנפטר, ובמקום זה יעשו בכסף גמ"ח קבוע לזכר ההורים ויועיל הדבר לכפר על נפשם" (ספר אהבת חסד סוף עניני גמ"ח פרק טו בהערה).

והטעם: לפי שהעושים מצבות יקרות מראים בזה כאילו אינם מאמינים בתחיית המתים (ש"ת בית שלמה יו"ד ח"ב סימן רכו).

שיעור המצבה

אין שיעור למצבה וסגי באבן כל שהו כל שיהיה ניכר בה צורת מצבה (היד"א בהגהות על ספר חסידים אות תשלח).

הקמת המצבה על הקבר

לכתחילה יש להעמיד את המצבה על הקבר דווקא ובמקום הדחק מהני גם בסמוך לו (ש"ת נטע שורק יו"ד סימן קה).

עמדת המצבה - מקום העמדת המצבה

מנהג רוב קהילות ישראל שמעמידים את המצבה לראש הנפטר. ויש שלא הקפידו בדבר והקימו את המצבה לרגלי הנפטר (אה לצרה פרק ג סעיף ה, עיין ש"ת חבצלת השרון חור"ד סימן צד).

מצבות שוכבות או עומדות

יש הנהוגים: לעשות מצבות בשכיבה דווקא ולא בעמידה (וכך מנהג א"י). **והטעם:** שבכך הקבר שמור יותר (קובץ בית הלל טז עמוד פו).

ויש מקומות שנוהגים לעשות מצבות בעמידה (דרכי החיים פרק לה ס"ה, ש"ת זכר שמחה סימן רלג וכן המנהג בחו"ל). וכן הלשון מצבה מורה על כך שהיא עומדת ונצבת **סמך לדבר מהמקרא** (בראשית לה לד) "ויצב יעקב מצבה" לשון ויצב הוא בקומה (ספר ציון לנפש ז).

הטעם בחילוק בין א"י לחו"ל: משום שהגויים היו נוהגים להעמיד את המצבות וכדי שלא להידמות להם שינוי את המנהג (רבי גרשון אפרים מאוכר סימן לה סעיף ה בשם הדרת קודש).

זמן הקמת המצבה

יש הנהוגים: להעמיד מצבה רק אחר י"ב חודש (לחם הפנים סימן שעו בשם ספר מענה לשון, א"ר רכד ז קצוש"ע קצט יז). **והטעם:** משום שהמצבה נראה לחשיבות ובי"ב חודש שלו יש לו צער (א"ר שם).

וכן כתב רבי יעקב לורברבוים ז"ל מליסא בעל הנתיבות המשפט "ולא יכתבו רק שמי בלבד ויכתבו בעל המחבר שמות הספרים שהיברתי כי אם ימצא דבר אחד טוב בכל הספר ראוי להזכירו לזכותו".

וכן נמצא בנוסח מצבתו של מהרא"ל צינץ פה נטמן הרב מור"אריה לייב בר משה ז"ל בעל מחבר ספר גמ' מקישר ושרי ספרים וכו'.

וכן במצבתו של בעל החיי אדם לא מוזכר רק חיבור ספריו "פ"נ אברהם ב"ר יהואל בעהמ"ח ספר חיי אדם וחכמת אדם וכו'.

לחקוק כתב על גבי מצבה

המנהג לחקוק כתב על גבי מצבה, מקור לדין זה (הוריות יג, ב) "ויש אומרים אף הקורא כתב שעל גבי הקבר קשה לשכחה".

כתב שעל גבי המצבה - לשון הקודש

האותיות על המצבה יהיו דווקא בכתב קודש אשורית ולא באותיות לע"ז ובלשון הקודש, **והטעם:** שהוא הלשון שנברא בו העולם ובלשון זה ניתנה לנו התורה וכל ספרי הקודש ובו היה דיכר ה' אל נביאיו הקדושים והוא הלשון המצרף את כל בית ישראל לעם אחד ולכן ראוי לשון זה להיות כתוב וחרוט במקום קודש (בית הקברות) והכותב בשאר לשונות הרי הוא מגנה את המת ומעיד עליו שלא היה לו חלק.. (ש"ת מהר"ם שיק חו"מ סימן נו).

מתיבה תנצב"ה

המנהג לכתוב על המצבה ר"ת תנצב"ה "תהא נפשו צרורה בצרור החיים", על פי מה שאמרה אביגיל לדוד (ש"א כה כט) "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים".

והטעם שמתבים כן על המצבות: בצרור החיים הכוונה לעולם הבא ומרמז על עולם התחיה וחיי העולם ולכן מוסיפים אותה על גבי המצבה (מהר"ם שיק יור"ד קעא).

טעם אחר: לפי שמוכא שהעובר לפני בית הקברות צריך להתפלל על המתים לכן מזכירים לאנשים שיתפללו עליהם שיהא נשמתם בגן עדן (יד יוסף הובא ברזא דהיי עמוד קמו).

טעם אחר: כדי שידעו שהמצבה היא על קבורת מת ולא יבואו לקרות עליה משום שקשה לשכחה (ספר מציב לו יד הובא באומר הידיעות מערכת ת ערך תנצב"ה) לפי זה בימינו שאין עושים את הכתב בולט אין צורך לכתובו (אוצר דינים ומנהגים עמוד 439 ערך תנצב"ה).

טעם אחר: למעט של הריב"ש (סימן תכא) שבונים מצבה כדי שלא ישתכח המת מהלב, והמת אינו נשכח עד אחר י"ב חודש (ערוה"ש א, לבושי מרדכי יו"ד תנינא סימן קמ).

טעם אחר: לפי שכונתים שבחים ותוארים על המצבה לכן טוב לאחר אחר י"ב חודש כדי שיצא נקי בהשפטו, כי משפט רשעים

בגהנום י"ב חודש נולפי זה אם כותבים רק שם הנפטר לבד מותר להעמיד את המצבה מיד אחר השבעה (שו"ת שערי שמים יו"ד סימן לב בשם ספר תנובת יהודה בהגהות או"ח).

יש הנוהגים: להעמידה מיד אחר השבעה (תוס' כתובות ה, א ד"ה עד שיסתום, ספר שער המצוות למהר"ח פרשת ויחי, בחוט המשולש ח"א דף כב כתב שכן נהג ההת"ם בהקמת מצבה לאשתו), **והטעם:** משום שהוא תיקון גדול לנפטר (שו"ת מנחת אליעזר ח"ד סי' לו).

יש הנוהגים: להעמיד ביום השלושים (כן המנהג בארץ הקודש).

יש הנוהגים: אחר ל' יום (קונטרס בית אברהם שבספר לקט הקמה החדש אות טו).

גובה המצבה

גובה המצבה צריך להיות יותר מגובה אמה (מור יור"ד שסב)

בניית המצבה על ידי ישראל

בבנין המצבה והריטת האותיות ישתדלו מאוד לעשותם על ידי ישראל ולא על ידי עכו"ם, **והטעם:** לפי שהמצבה היא נפש ומועילה למת ויש לעשות מנוחה למת על ידי ישראל (מנח"א בהשמות דף פג ע"א).

נישוק מצבות

יש הנוהגים: שבכניסתם אצל מצבה של צדיק עומדים אצל ראש המצבה ונותנים נשיקה (עיין בב"י יו"ד סימן שעו בשם הכל בו), **והטעם:** משום כבוד לנפטר (כל בו שם על פי הגמרא בחולין סב, ב).

ויש אומרים: שאין ראוי לנשק אלא על ידי הפסק בגד או דבר ביניהם, ולכן נהגו להניח פרוכת בקבר הצדיקים (מבשרת ציון א).

והרמ"א (דרכי משה יו"ד שעו ה) כתב שאין נוהגים לנשק.

למספר מצבות

יש אומרים: שאין לסמן את המצבות במספרים ובכך יקל את מציאת הקבר, **והטעם:** משום לועג לרש (שו"ת אגרות משה יו"ד ג סימן קיז אות כ). **ויש שהתירו:** לפי שבאים רק לסימנא בעלמא (שו"ת דברי יואל יו"ד סימן קא).

להישען על מצבות בבית הקברות

אסור להישען על מצבות בבית הקברות וכן אסור לישב עליו גבי מצבה כמו כן אין לדרוך על גבי קברים שבקרע הסמוך אליו אלא אם כן הוא דרך הילוכו לפי שעה כדי להגיע למקום שהולך אליו (רמ"א שם א, ש"ך שם ס"ק ב מ"ז שם א).

תמונת הנפטר על המצבה

יש אומרים: שאין לשים תמונה על המצבה (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סימן קעא בסוף התשובה). רמ"א (סימן קמא) כתב שברבים ליכא חשדא מכל מקום כתב הש"ך (ס"ק כז) בשם רבינו ירוחם שעל כל פנים הדבר מוכוער.

טעם אחר: לפי שבית הקברות דומה לבית הכנסת לפי שרגילים להתפלל שם בעד החיים (שו"ת הרה"צ ח"ד סימן קו) ולכן אין להניח תמונה במקום תפילה.

ציורים על גבי מצבות

בשדי חמד בצוואתו כתב "אך מה שעושים מאותיות מוזהבות וכמה ציורים וכיורים אין דעתי נוחה מזה (אור החמה רעז).

כפות ידים פרוסות: סימן לכך שהנפטר היה כהן.

יד המחזיק כד או קערה: סימן להיותו הנפטר לוי.

שופר: זכר לשופר של משיח לתחיית

המתים.

מנורה: יש שנהגו לצייר מנורה וכתבו למעלה "נר ה' נשמת אדם" (משלי כ כז).

חידוש מצבה

מעלה גדולה לחדש מצבות ישנות לתת שם ושארית לקדושים אשר בארץ המה השוכנים בתוכה (שו"ת אבני הפזן סימן עז).

מצבות מספרות

המצבה הגדולה מבחינת כיתוב מילים

המצבה שהניח רבי ישראל חיים ברוין העברי ז"ל לרעייתו יש בה לפחות אלף שבע מאות עשרים ושבע מילים בנוסח המצבה כשהיא מחולקת לשני צדדים בין השורות כשהוא מפרט את מעלותיה של הנפטרת מודה לה' על הרעיון שהנן אותו בכתיבת נוסח זה כי הרבה ראיתי בזה.

מצבה עם דברי מוסר

בנוסח המצבה של ר' יהונתן אייבשיץ ז"ל כתוב

"יראו כל העובר חרות על הלוחות, האיש אשר עמד לנס וחי' כשושן פורחת ושם אל עפר ומראהו מאיש נשחת נא שימו על לבכם ושובו בתשובה נוצחה תפלה רבו בעדו לאלוקי הרוחות נפשו אליו יאסוף וכל תחי' נדחת זכות מעשיהם יגונו כי נפשות ישראל אחת למדו מוסר לשנוא כבוד ומגדולה תחי' נפשכם בורחת תנצב"ה.

"אני מאמין בביאת המשיח"

על מצבתו של רבי אריה לוי ז"ל אשר בבית החיים סנהדריה בירושלים הוסיפו לפי צוואתו את העיקר הי"ב להרמב"ם "אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח" וביקש שכל העולה לציונו יאמר זאת.